

Η διαχρονική χρήση των σπηλαίων στις Πρέσπες

Χριστίνα Μιχελάκη

Αρχαιολόγος

Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας-
Σπηλαιολογίας

Μιχάλης Κοντός

Αρχαιολόγος

Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας-
Σπηλαιολογίας

01

Σύμπλεγμα σπηλαίων
Τσέρνα 1-3 στη λίμνη
Μεγάλη Πρέσπα
(Φωτογραφικό Αρχείο
ΕΠΣ).

ΤΟ ΥΨΗΠΕΔΟ ΤΩΝ ΠΡΕΣΠΩΝ ΒΡΙΣΚΕΤΑΙ ΣΤΑ ΒΟΡΕΙΟΔΥΤΙΚά σύνορα της Ελλάδας με την Αλβανία και τη Βόρεια Μακεδονία, σε υψόμετρο περίπου 850 μέτρων. Στην περιοχή δεσπόζουν δύο λίμνες, η Μεγάλη Πρέσπα, με συνολική έκταση 250 τετραγωνικά χιλιόμετρα, η οποία κατανέμεται ανάμεσα στην Ελλάδα, τη Βόρεια Μακεδονία και την Αλβανία, και η Μικρή Πρέσπα, με συνολική επιφάνεια 49 τετραγωνικά χιλιόμετρα, η οποία ανήκει κυρίως στην Ελλάδα, ενώ ένα μικρότερο τμήμα της προς τα δυτικά ανήκει στην Αλβανία (εικ. 2). Την ευρύτερη λεκάνη των Πρεσπών περιβάλλουν οι ορεινοί όγκοι του Βαρνούντα ανατολικά και του Τρικλαρίου νότια, ενώ στα βόρεια ο ορεινός όγκος του Ξεροβουνίου χωρίζει τη Μεγάλη Πρέσπα από την Οχρίδα.

Η Μεγάλη Πρέσπα δέχεται ένα μέρος των υδάτων της από την όμορη λίμνη Μικρή Πρέσπα στα νότια, με την οποία επικοινωνεί μέσω ενός καναλιού. Οι δύο λίμνες αποτελούσαν αρχικά έναν ενιαίο υδάτινο σχηματισμό, οι αποθέσεις, όμως, του ρέματος που διέρχεται από την κοιλάδα του Αγίου Γερμανού δημιούργησαν σιγά σιγά μια αμμώδη λωρίδα γης που διαχώρισε τη Μικρή από τη Μεγάλη Πρέσπα. Η Μεγάλη Πρέσπα θεωρείται ότι παροχετεύει, μέσω υπόγειων καρστικών αγωγών, σημαντικό μέρος των υδάτων της στη λίμνη Οχρίδα¹.

Οι λίμνες Μικρή και Μεγάλη Πρέσπα, η λίμνη Οχρίδα και η λίμνη Maliq στο βόρειο τμήμα της λεκάνης της Κορυτσάς αποτελούν ένα ενιαίο υδραυλικό σύστημα της Βαλκανικής, γνωστό ως «Δασσαριτική Λίμνη», το οποίο επικοινωνούσε με την Αδριατική θάλασσα². Το λιμναίο αυτό σύμπλεγμα εκτιμάται ότι σχηματίστηκε περίπου 2 με 5 εκατομμύρια χρόνια πριν από σήμερα, κατά συνέπεια οι λίμνες Μικρή και Μεγάλη Πρέσπα, μαζί με τη λίμνη Οχρίδα, θεωρούνται από τις αρχαιότερες λίμνες της Ευρώπης³.

Η ευρύτερη περιοχή των Πρεσπών παρουσιάζει σημαντικό οικολογικό ενδιαφέρον, καθώς αποτελεί ενδιαίτημα για πολλά σπάνια είδη⁴. Λόγω της μεγάλης οικολογικής της σημασίας υπάγεται σε διάφορα πλαίσια προστασίας σύμφωνα με την ελληνική και τη διεθνή νομοθεσία. Εκτός, όμως, από τον μοναδικό φυσικό της πλούτο, έχει να επιδείξει και ένα ιδιαιτέρως σημαντικό μνημειακό απόθεμα. Τα αρχαιολογικά ευρήματα από το σπήλαιο Tren⁵, στο νότιο άκρο της Μικρής Πρέσπας, από τη νησίδα Maligrad⁶ στο νοτιοδυτικό τμήμα της Μεγάλης Πρέσπας και από τον παραλίνιο οικισμό του Kallamas⁷ βορειότερα, αποδεικνύουν την κατοίκηση της περιοχής ήδη από τη Νεολιθική περίοδο, αλλά και καθ' όλη τη διάρκεια της Εποχής του Χαλκού και της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου. Κατά τους ελληνιστικούς, ρωμαϊκούς και πρώιμους βυζαντινούς χρόνους η περιοχή εξακολουθεί να κατοικείται⁸, ενώ στη διάρκεια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας τα αρχαιολογικά και ιστορικά στοιχεία που την αφορούν πληθαίνουν, όπως υποδεικνύουν τα πολυάριθμα σωζόμενα βυζαντινά και μεταβυζαντινά μνημεία⁹, ανάμεσα στα οποία ασφαλώς ξεχωρίζει ο ναός του Αγίου Αχιλλείου, έδρα του Βουλγαρικού Πατριαρχείου επί Σαμουίλ.

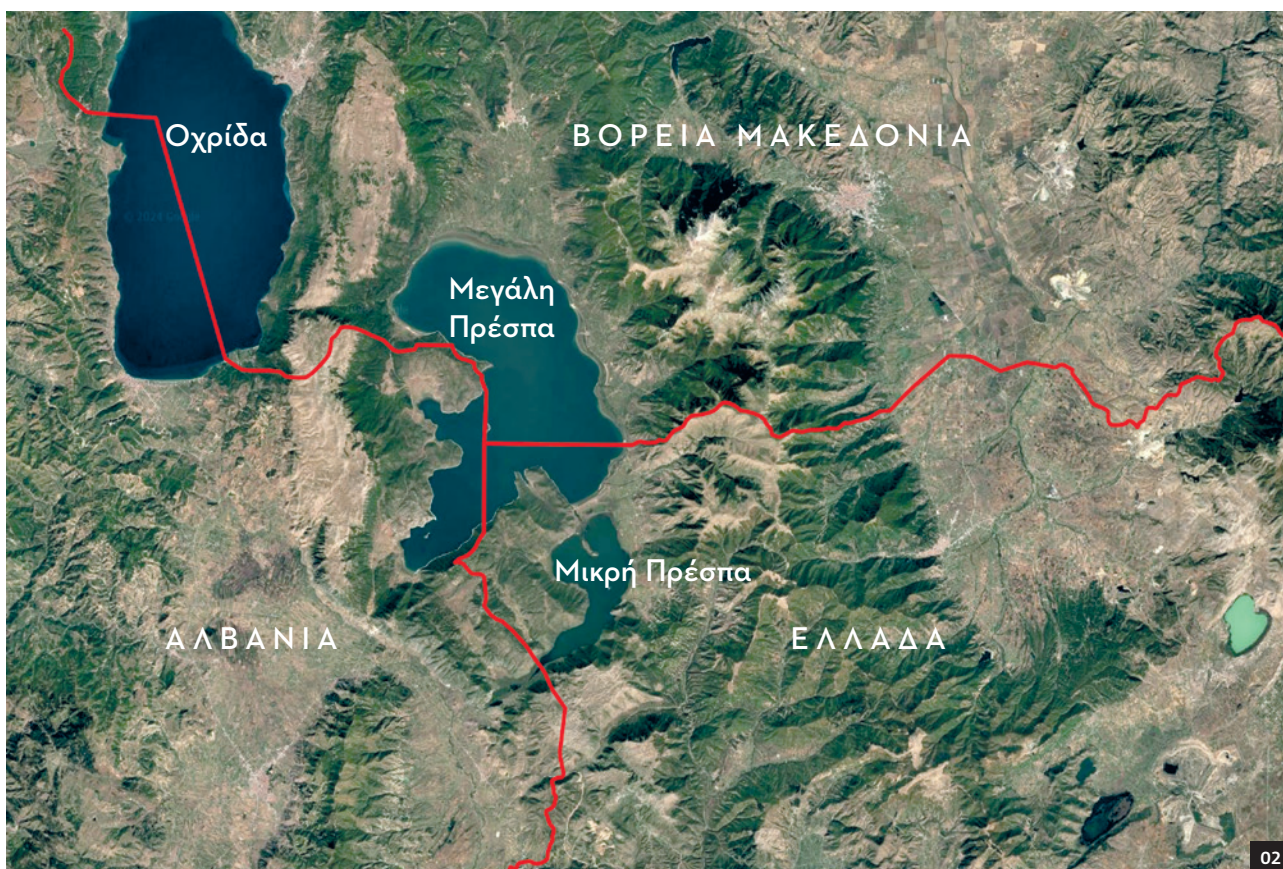
Ιδιαίτερο ενδιαφέρον προκαλεί το φαινόμενο του αναχωρητικού βίου που άρχισε να αναπτύσσεται το αργότερο τον 13ο αιώνα και κορυφώθηκε τον 15ο αιώνα γύρω από τις απότομες βραχοπλαγιές της δυτικής όχθης της Μεγάλης Πρέσπας. Αυτός ο ιδιότυπος μοναχισμός είχε ως επίκεντρο απομονωμένα

και δυσπρόσιτα ασκηταριά, χτισμένα ή λαξευμένα σε αβαθείς σπηλιές και βραχοσκεπές, και συνεχίστηκε αδιάλειπτα τουλάχιστον έως και τον 19ο αιώνα. Σημαντικότερα παραδείγματα αποτελούν τα ασκηταριά της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος, της Μικρής Ανάληψης και της Παναγίας Ελεούσας στο ελληνικό τμήμα της Μεγάλης Πρέσπας, το ασκηταριό των Εισοδίων της Θεοτόκου στο νησάκι Maligrad και ο Ναός του Αποστόλου Πέτρου στη νήσο Golem Grad¹⁰.

Το ασκηταριό της Μεταμόρφωσης χρονολογείται γύρω στον 13ο αιώνα¹¹. Ο ναΐσκος είναι μονόχωρος και καμαροσκεπάστος, ενώ διασώζει ελάχιστα λείψανα τοιχογραφιών στην καμάρα. Στα βόρεια του ναΐσκου, σώζονται ερείπια των μοναστικών κελιών. Το ασκηταριό της Μικρής Ανάληψης είναι χτισμένο μέσα σε δυσπρόσιτη εσοχή του απόκρημνου βράχου. Ο μονόχωρος ναΐσκος είναι καμαροσκεπάστος και σώζει στο εσωτερικό του αξιόλογες τοιχογραφίες που χρονολογούνται στον 15ο αιώνα¹². Το ασκηταριό της Παναγίας Ελεούσας αποτελεί το καλύτερα διατηρημένο παράδειγμα στην ελληνική επικράτεια της Μεγάλης Πρέσπας (εικ. 3α-β). Στο εσωτερικό ενός μεγάλου σπηλαιού δεσπόζει ο καμαροσκεπής ναΐσκος της Παναγίας Ελεούσας, ο οποίος ιδρύθηκε σύμφωνα με τη σωζόμενη κτητορική επιγραφή στα 1409/1410¹³. Εξωτερικά ο ναός φέρει διακόσμηση που αναπαριστά περίτεχνη κεραμοπλαστική βυζαντινή τοιχοδομία, ενώ το εσωτερικό του είναι κατάγραφο και ενδεχομένως τοιχογραφήθηκε από δύο διαφορετικούς αγιογράφους¹⁴. Γύρω από το ασκηταριό διακρίνονται ακόμη και σήμερα τα υπολείμματα από τα κελιά των μοναχών. Σε διάφορα σημεία στη Μεγάλη Πρέσπα σώζονται, επίσης, βυζαντινές τοιχογραφίες¹⁵, υπολείμματα απολεσθέντων πλέον ασκητηρίων.

Στα μέσα του 20ού αιώνα, οι Πρέσπες θα βρεθούν και πάλι στο επίκεντρο, αυτή τη φορά, όμως, εξαιτίας ενός αδυσώπητου αγώνα για στρατιωτική επικράτηση. Η περιοχή υπήρξε ένα από τα κύρια θέατρα των σκληρών μαχών του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου, ειδικά κατά την τελευταία φάση του, από το 1948 έως το 1949. Τον Σεπτέμβριο του 1948 η ηγεσία του Δημοκρατικού Στρατού μετακινήθηκε στη λεγόμενη «Αφρική», στην περιοχή, δηλαδή, που βρίσκεται ανάμεσα στη Μικρή και τη Μεγάλη Πρέσπα και τα αλβανικά σύνορα. Στα σπήλια του χωριού Πύλη εγκαταστάθηκαν οι υπηρεσίες της Προσωρινής Κυβέρνησης, ενώ σε κοντινή προφυλαγμένη ρεματιά και σε υπερκείμενο δασωμένο υψίπεδο αναπτύχθηκαν οι εγκαταστάσεις του Γενικού Αρχηγείου του Δημοκρατικού Στρατού. Δεν εκπλήσσει το γεγονός ότι για άλλη μια φορά τα πολυάριθμα σπήλαια της περιοχής χρησιμοποιήθηκαν εκτεταμένα, κυρίως ως αποθήκες όπλων και εφοδίων και προσωρινοί χώροι απόκρυψης τραυματιών.

Είναι χαρακτηριστικό ότι ο τότε Γενικός Γραμματέας του ΚΚΕ, Νίκος Ζαχαριάδης, ως πρόεδρος του πολεμικού συμβουλίου του Δημοκρατικού Στρατού, είχε το στρατηγείο του σε σπήλαιο που βρισκόταν σε καλά φυλασσόμενη δασώδη περιοχή δυτικά της Πύλης, σε πρανές βορειοανατολικά του ρέματος του Σωτήρα. Στον ίδιο χώρο υπήρχαν αποθήκες, καταλύματα και ο ασύρματος του γενικού αρχηγείου. Εκεί, στη γνωστή έκτοτε ως «σπηλιά του Ζαχαριάδη», διεξάγονταν άκρως εμπιστευτικές συναντήσεις της στρατιωτικής ηγεσίας του γενικού επιτελείου λόγω της ακουστικής στεγανότητας

02

Συρραφή δορυφορικών λήψεων, στις οποίες φαίνονται οι λίμνες Οχρίδα, Μικρή και Μεγάλη Πρέσπα, εντός των ορίων Ελλάδας, Αλβανίας και Βόρειας Μακεδονίας.

03α-β

Το ασκηταριό της Παναγίας Ελεούσας στη Μεγάλη Πρέσπα (Φωτογραφικό Αρχείο ΕΠΣ).

04

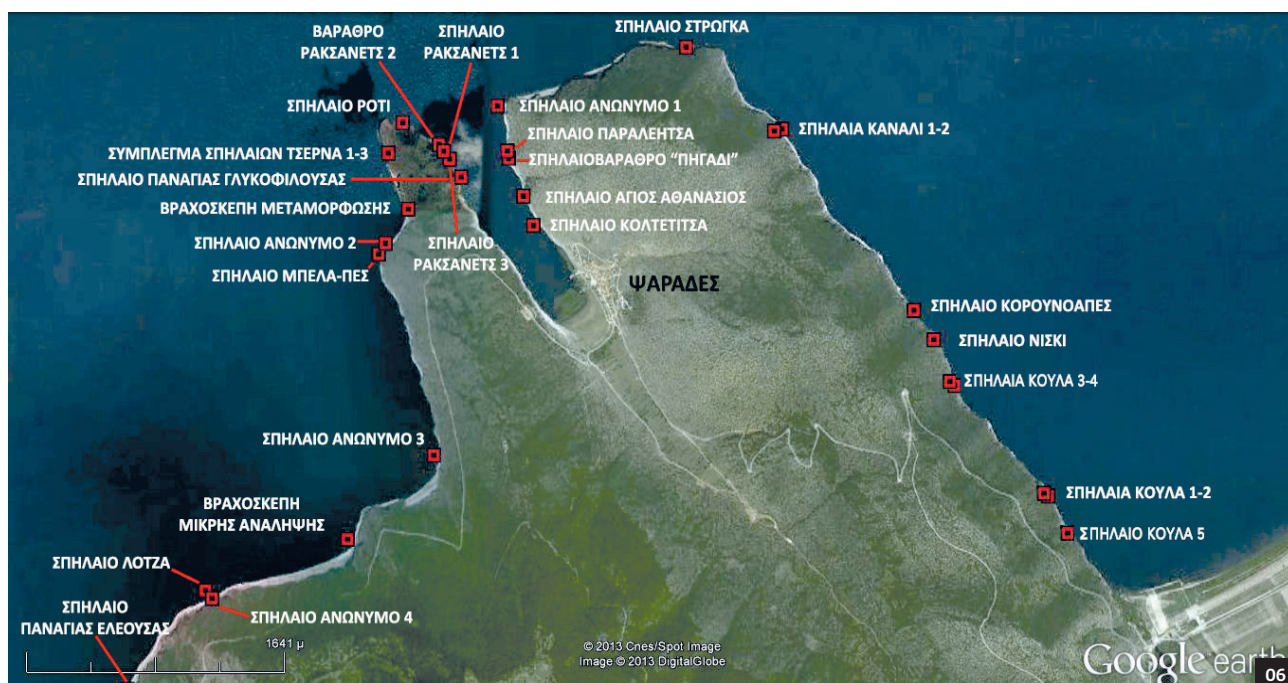
04
Νοσοκομείο των Ανταρτών
στο Βροντερό («Σπηλιά
Κόκκαλη»). Το εσωτερικό
του σπηλαίου μετά
τις εργασίες αποκατάστασης
του Δήμου Πρεσπών
(Φωτογραφικό Αρχείο ΕΠΣ).

05
Άποψη των σπηλαίων
Ράκσανετς 1 και 3
στη Μεγάλη Πρέσπα
(Φωτογραφικό Αρχείο ΕΠΣ).

06
Απόσπασμα δορυφορικής
λήψης της Μεγάλης Πρέσπας,
όπου σημειώνονται όλα
τα σπήλαια που έχουν
καταγραφεί μέχρι σήμερα.

05

06

του χώρου. Μεγάλη σημασία είχε, επίσης, για τις επιχειρήσεις της περιόδου το λεγόμενο «Νοσοκομείο των Ανταρτών» που λειτούργησε τους τελευταίους μήνες της εμφύλιας σύγκρουσης, από την άνοιξη έως τα μέσα Αυγούστου του 1949, σε σπήλαιο στη δασώδη περιοχή μεταξύ του Βροντερού και του ερειπωμένου παραλίμνιου οικισμού του Αγκαθωτού¹⁶ (εικ. 4). Η απόφαση για την εγκατάσταση του νοσοκομείου στο σπήλαιο ανήκει στον αρχίατρο του Υγειονομικού Νώντα Σακελλαρίου και ελήφθη υπό την πίεση των διαρκώς εντεινόμενων εχθρικών αεροπορικών επιδρομών που δυσχέραιναν σοβαρά τη διακομιδή και την περίθαλψη των τραυματισμένων μαχητών και μαχητριών του Δημοκρατικού Στρατού¹⁷. Η διαμόρφωση του σπηλαίου σε οργανωμένη υγειονομική εγκατάσταση αποτέλεσε ένα σημαντικότατο τεχνικό επίτευγμα του Μηχανικού του Δημοκρατικού Στρατού, το οποίο ολοκληρώθηκε σε διάστημα μόλις ενός μήνα. Ο αρχικός σπηλαιοθάλαμος, εμβαδού περίπου 70 τ.μ. και ύψους 3,5 μ., διευρύνθηκε σε τέσσερις αίθουσες που εκτείνονται σε τρία επίπεδα με συνολικό εμβαδόν 200 τ.μ. και 12 μ. υψομετρική διαφορά μεταξύ εισόδου και εσώτερου σημείου¹⁸. Το νοσοκομείο περιλάμβανε χώρο υποδοχής των τραυματιών, κοιτώνες των γιατρών και νοσηλευτριών, αποχωρητήριο, πρόχειρο χειρουργείο και φυσικά τους θαλάμους των νοσηλευόμενων. Το Νοσοκομείο των Ανταρτών επισκέφθηκε πολλές φορές ο φημισμένος καθηγητής χειρουργικής Πέτρος Κόκκαλης και γι' αυτό το σπήλαιο είναι γενικά γνωστό ως «σπηλιά του Κόκκαλη»¹⁹.

Με σκοπό τη συμπλήρωση της εικόνας μας για τη διαχρονική χρήση των σπηλαίων στην περιοχή των Πρεσπών, διοργανώθηκε έρευνα από την Εφορεία Παλαιoανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας στις βραχώδεις ασβεστολιθικές όχθες της λίμνης της Μεγάλης Πρέσπας, από τον κολπίσκο των Ψαράδων μέχρι τα ελληνοαλβανικά σύνορα προς τα δυτικά και μέχρι τον μυλό του κόλπου της Κούλας προς τα ανατολικά, καθώς αυτές χαρακτηρίζονται από έντονο ανάγλυφο με εντυπωσιακό αριθμό λιμναίων και παραλίμνιων σπηλαίων και βραχοσκεπών. Τα ασβεστολιθικά πετρώματα που περιβάλλουν τη λίμνη σε συνδυασμό με τη διαβρωτική δράση του νερού ευνόησαν τη δημιουργία των πολυάριθμων και εντυπωσιακών σπηλαιομορφών στις παρυφές της. Μέχρι σήμερα, είχε πραγματοποιηθεί μόνο μία αποστολή εξερεύνησης στην περιοχή, το 1977, από την Ελληνική Σπηλαιολογική Εταιρεία υπό την καθοδήγηση της Άννας Πετροχείλου²⁰.

Στο πλαίσιο της έρευνας πραγματοποιήθηκαν ετήσιες ολιγοήμερες αποστολές που διήρκεσαν από το 2011 έως το 2016 και είχαν στόχο τον εντοπισμό και την εξερεύνηση όσων σπηλαίων ήταν προσβάσιμα από την πλευρά της λίμνης, καθώς και την αποκάλυψη τυχόν αρχαιολογικών ή άλλων καταλοίπων στο εσωτερικό τους. Οι εξερευνητικές αποστολές, παρόλο που ήταν ολιγομελείς και σύντομες, κατέστησαν δυνατή την καταγραφή και τη χαρτογράφηση περίπου 40 σπηλαίων (εικ. 6), βάραθρων και βραχοσκεπών. Ορισμένα από αυτά υποδείχθηκαν από τους κατοίκους της περιοχής, εντοπίστηκαν όμως και νέα, άγνωστα μέχρι τότε ακόμη και σε αυτούς. Ο εντοπισμός νέων σπηλαίων οφείλεται κατά κύριο λόγο στο γεγονός ότι τις τελευταίες δεκαετίες έχει υποχωρήσει σημαντικά η στάθμη της λίμνης²¹, με αποτέλεσμα να

είναι σήμερα ορατά και προσβάσιμα ορισμένα σπήλαια που παλαιότερα βρίσκονταν εξ ολοκλήρου ή εν μέρει κάτω από την επιφάνειά της.

Τα περισσότερα σπήλαια που ερευνήθηκαν είναι χερσαία στην παρούσα χρονική περίοδο, αναπτύσσονται οριζόντια, έχουν μικρό μέγεθος και ο λιθωματικός τους διάκοσμος είναι περιορισμένος. Διαφέρουν τα σπηλαιοβάραθρα «Πηγάδι» και «Ράκσανετς 2» που αναπτύσσονται κάθετα, το σπήλαιο «Ρότι», το οποίο είναι εν μέρει λιμναίο, ενώ ξεχωρίζουν ως προς την έκτασή τους τα συμπλέγματα των σπηλαίων «Ράκσανετς» και «Τσέρνα»²².

Σε πέντε σπήλαια εντοπίστηκαν αρχαιολογικά κατάλοιπα, και συγκεκριμένα στα σπήλαια Ράκσανετς 1 και 3, Τσέρνα 2, Παναγίας Γλυκοφιλούσας και Κούλα 5. Σημειώνεται ότι τρία από αυτά ανήκουν στην κατηγορία των σπηλαίων που μέχρι και τη δεκαετία του 1970 τουλάχιστον ήταν μερικώς ή και καθόλου ορατά, καθώς ήταν βυθισμένα κάτω από την επιφάνεια της λίμνης και επομένως δεν ήταν τότε δυνατή η εξερεύνησή τους.

Το πρώτο σύμπλεγμα σπηλαίων που εντοπίστηκε κατά τη διάρκεια της έρευνας βρίσκεται στη δυτική όχθη του όρμου των Ψαράδων, απέναντι από τον ομώνυμο οικισμό. Πρόκειται για το σύμπλεγμα σπηλαίων Ράκσανετς (εικ. 5), το οποίο αποτελείται από τέσσερα σπήλαια, τα σπήλαια Ράκσανετς 1 και 3 που είναι σχεδόν επάλληλα, το βάραθρο Ράκσανετς 2 στα βόρεια αυτών και το σπήλαιο της Παναγίας Γλυκοφιλούσας στα νότια.

Το σπήλαιο Ράκσανετς 1 έχει ευρεία είσοδο και μικρό προθάλαμο που οδηγεί σε δύο αρκετά μεγαλύτερους, σχεδόν τετράπλευρους θαλάμους. Στο δάπεδο του πρώτου εντοπίστηκε χειροποίητη και τροχήλατη κεραμική. Ένα στενό ανηφορικό πέραςμα συνδέει τους δύο θαλάμους μεταξύ τους.

Το σπήλαιο Ράκσανετς 3 (εικ. 7) βρίσκεται σε κοντινή απόσταση, ωστόσο η είσοδός του δεν ήταν παλαιότερα γνωστή, καθώς αποκαλύφθηκε μόνο τις τελευταίες δεκαετίες, μετά την πτώση της στάθμης της λίμνης. Επιπλέον, κατά την περίοδο διεξαγωγής των ερευνών η είσοδος δεν ήταν ορατή από την πλευρά της λίμνης λόγω της πυκνής βλάστησης. Είναι ωστόσο ευρεία και οδηγεί σε μία μεγάλη επιμήκη αίθουσα, στο πέρας της οποίας πεσμένα τεμάχια βράχων της οροφής διαμορφώνουν έναν δεύτερο χώρο (εικ. 8). Από τον χώρο αυτό ξεκινά ένας ακόμη μικρός θάλαμος, χαμηλού ύψους, με πλούσιο σπηλαιοδιάκοσμο από λιθωματικές λεκάνες και εμβρυακούς σταλακτίτες. Από τον ίδιο χώρο, αλλά στην αντίθετη κατεύθυνση, ξεκινά ένας διάδρομος παράλληλος με την πρώτη αίθουσα που επικοινωνεί με αυτήν μέσω στενού περάσματος και στη συνέχεια καταλήγει σε δεύτερο άνοιγμα προς τη λίμνη. Σημαντική ποσότητα χειροποίητης κεραμικής βρέθηκε στο βορειοδυτικό πέρας της πρώτης αίθουσας και μικρή ποσότητα στον παράλληλο διάδρομο.

Το βάραθρο Ράκσανετς 2 βρίσκεται βόρεια των σπηλαίων Ράκσανετς 1 και 3 και απέχει 40 μ. περίπου από αυτά. Πρόκειται για τριγωνικό άνοιγμα στον κάθετο βράχο, σε μεγάλο ύψος από την όχθη της λίμνης. Οι κάτοικοι της περιοχής πίστευαν ότι είχε χρησιμοποιηθεί ως ασκητήριο. Η έρευνα στο εσωτερικό του, ωστόσο, έδειξε πως πρόκειται για βάραθρο βάθους 8 μ. περίπου, με διάκοσμο από σταλαγμιτικές κολόνες στα

τοιχώματά του και θολωτή οροφή, στο οποίο δεν εντοπίστηκαν ενδείξεις ανθρώπινης χρήσης.

Νότια των σπηλαίων Ράκσανετς 1 και 3, σε μικρή απόσταση από αυτά και σε μεγάλο ύψος επάνω στην επιφάνεια του βράχου, διακρίνεται η γνωστή παράσταση της «Παναγίας Γλυκοφιλούσας», η οποία χρονολογείται στο 1373²³, σύμφωνα με την επιγραφή που διασώζει. Η παράσταση σχετίζεται με μικρό ασκητήριο που ήταν διαμορφωμένο μέσα σε διπλανό κυκλικό άνοιγμα στον βράχο, από το οποίο διατηρούνται σήμερα υπολείμματα λίθινης κατασκευής. Σε απόσταση λίγων μέτρων από την όχθη της λίμνης, 15 μ. περίπου χαμηλότερα από το ασκητήριο, εντοπίστηκε ένα ακόμη σπήλαιο μικρού σχετικά μεγέθους. Η είσοδός του, που καλύπτεται στο μεγαλύτερο μέρος της από ογκώδεις βράχους, οδηγεί σε αίθουσα ορθογώνιας κάτοψης η οποία καταλήγει σε χαμηλό επιμήκη θάλαμο. Αρκετή ποσότητα χειροποίητης προϊστορικής κεραμικής, αλλά και τροχήλατης μεταγενέστερων χρόνων εντοπίστηκε εσωτερικά, αλλά και εξωτερικά του σπηλαίου.

Το δεύτερο σύμπλεγμα σπηλαίων που εντοπίστηκε και εξερευνήθηκε βρίσκεται στη θέση Τσέρνα, στις νότιες όχθες της λίμνης, στη δυτική πλευρά του ακρωτηρίου Ρότι, και αποτελείται από τρία παρακείμενα σπήλαια (εικ. 1).

Το σπήλαιο Τσέρνα 1 έως το 1980 περίπου ήταν λιμναίο σε όλη του την έκταση. Σήμερα, είναι στο σύνολό του χερσαίο, με ευρεία είσοδο και έναν σχεδόν τετράπλευρο θάλαμο μεγάλου μεγέθους, χωρίς αξιόλογο lithωματικό διάκοσμο. Το παρακείμενο σπήλαιο Τσέρνα 2 παρουσιάζει αναλογίες στη μορφολογία, με ευρύ στόμιο και έναν τετράπλευρο ευμεγέθη θάλαμο, ο οποίος, ωστόσο, διαιρείται σε επιμέρους μικρότερους χώρους εξαιτίας εκτεταμένων καταπτώσεων από την οροφή. Σε έναν από αυτούς βρέθηκε ποσότητα προϊστορικής χειροποίητης κεραμικής, καθώς και ένα παλαιότερο επίπεδο του σπηλαίου, εντός του οποίου έχουν εγκλωβιστεί αρχαιολογικά ευρήματα. Σε μικρή απόσταση εντοπίστηκε το τρίτο σπήλαιο του συμπλέγματος, το Τσέρνα 3, που αποτελείται από δύο διαδοχικούς τετράπλευρους θαλάμους μεγάλων διαστάσεων. Το δάπεδο του πρώτου θαλάμου καλύπτεται από καταπτώσεις βράχων, ενώ στο βάθος του ξεκινά στενός διάδρομος που με ελικοειδή πορεία συνεχίζει για τουλάχιστον 70 μ. ακόμη, σχηματίζοντας μεγαλύτερες και μικρότερες επιμέρους διακλαδώσεις.

Σημαντικός αριθμός σπηλαίων καταγράφηκε και στη βραχώδη δυτική όχθη του κόλπου της Κούλας. Ειδικά, το σπήλαιο Κούλα 5 παρουσιάζει μορφολογία ανάλογη με αυτή των σπηλαίων Τσέρνα 2 και Ράκσανετς 3, δηλαδή ευρεία είσοδο, μεγάλες επίπεδες αίθουσες, καθώς και εκτεταμένες καταπτώσεις μεγάλων τεμαχών της οροφής, οι οποίες δημιουργούν επιμέρους χώρους.

Το σπήλαιο δεν ήταν γνωστό, καθώς η είσοδός του καλύπτεται από πυκνή βλάστηση και γι' αυτό δεν ήταν ορατή από την πλευρά της λίμνης. Πρόκειται για σπήλαιο μεγάλων διαστάσεων με ευρεία αψιδωτή είσοδο και συνολικά πέντε θαλάμους. Στον δεύτερο και στον τρίτο από αυτούς εντοπίστηκαν όστρακα χειροποίητης κεραμικής.

Τα ευρήματα που συλλέχθηκαν από τα παραλίκνια σπήλαια της Μεγάλης Πρέσπας χρονολογούνται σε διάφορες περι-

όδους και περιλαμβάνουν κυρίως κεραμική, αλλά και λίγα πήλινα βάρη και λίθινα εργαλεία (εικ. 9).

Το μεγαλύτερο ποσοστό της κεραμικής ανήκει σε χειροποίητα αγγεία καθημερινής χρήσης, διαφόρων σχημάτων. Κυριαρχούν τα ανοιχτά αγγεία, όπως οι μεγάλες φιάλες με εσωστρεφή ή κάθετα χείλη και σώμα κωνικό ή ημισφαιρικό, περιλαμβάνονται, όμως, και λίγα κύπελλα και χυτροειδή αγγεία. Επίσης, συλλέχθηκαν τμήματα ταινιωτών λαβών, διάφορες αποφύσεις, κυρίως μαστοειδείς και κομβιόσχημες, και επίπεδες βάσεις αγγείων. Ο πηλός που χρησιμοποιήθηκε είναι χονδρόκοκκος με πολλές προσμίξεις μεγάλου μεγέθους. Η επιφάνεια των οστράκων παρουσιάζει έντονη διάβρωση που οφείλεται στη μακρόχρονη επαφή τους με τα νερά της λίμνης με αποτέλεσμα να διασώζει λίγα ίχνη επιχρίσματος ή διακόσμησης. Σε μικρό ποσοστό οστράκων διακρίνεται πλαστική, εγχάρακτη, εμπίεστη και *barbotine* διακόσμηση. Μεταξύ αυτών περιλαμβάνονται όστρακα από φιάλες με συνεχόμενες εγκοπές στο χείλος, καθώς και άλλα που προέρχονται από ανοιχτά αγγεία με επιμελημένη εσωτερική και αδρή εξωτερική επιφάνεια.

Βρέθηκαν επίσης, ελάχιστα λίθινα εργαλεία και αρκετά πήλινα βάρη, ημικυκλικά με δύο οπές ανάρτησης, ωοειδή με δύο εγκοπές και ένα διάτρητο δισκοειδές. Ανήκουν σε μία κοινή κατηγορία και κατατάσσονται στα υφαντικά βάρη, δεν αποκλείεται όμως ορισμένα να χρησιμοποιήθηκαν και ως βάρη διχτυών αλιείας²⁴.

Η πλειονότητα των παραπάνω ευρημάτων χρονολογείται στη Νεότερη Νεολιθική έως και την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού με ανάλογα παραδείγματα στους γειτονικούς προϊστορικούς οικισμούς που έχουν έρθει στο φως στη δυτική όχθη της λίμνης και στην ευρύτερη λεκάνη της Κορυτσάς, στην Αλβανία. Στις περιοχές αυτές έχουν ανασκαφεί σημαντικές λιμναίες και παραλίκνιες θέσεις, όπως του Maliq²⁵, του Sonjan²⁶ και του Kallamas²⁷, όπου οι γαλλοαλβανικές ανασκαφές έχουν αποκαλύψει κατάλοιπα αντίστοιχων περιόδων. Ορισμένα ευρήματα, ωστόσο, χρονολογούνται και σε μεταγενέστερες περιόδους της Εποχής του Χαλκού, στην Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου, αλλά και στην Ύστερη Αρχαιότητα. Όσον αφορά στη μεταβυζαντινή και τη νεότερη κεραμική που βρέθηκε στα σπήλαια Ράκσανετς 1 και Παναγίας Γλυκοφιλούσας, αυτή θα πρέπει να συνδεθεί με τη γνωστή χρήση των σπηλαίων της Πρέσπας ως ασκηταριών στις εποχές αυτές.

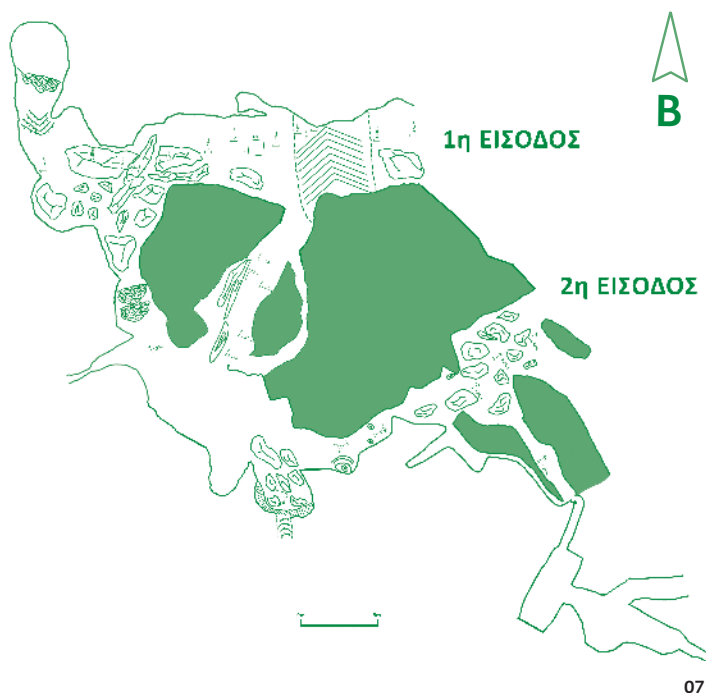
Το γεγονός ότι εντοπίστηκαν αρχαιολογικά κατάλοιπα στα σπήλαια Τσέρνα 2, Ράκσανετς 3 και Κούλα 5 είναι αξιοσημείωτο, καθώς τα συγκεκριμένα σπήλαια παρέμειναν για μεγάλο χρονικό διάστημα, μέχρι πριν από λίγες δεκαετίες, κάτω από την επιφάνεια των υδάτων της λίμνης και ως εκ τούτου θα ήταν αναμενόμενη η απόπλυση των ανθρωπογενών επιχώσεων από το εσωτερικό τους, εξαιτίας της δράσης του νερού. Είναι όμως πιθανό η κοινή μορφολογία που παρουσιάζουν τα παραπάνω σπήλαια να συντέλεσε στη διατήρηση των αρχαιολογικών καταλοίπων, δηλαδή οι εκτεταμένες καταπτώσεις βράχων της οροφής να ήταν η αιτία συγκράτησης των υποκείμενων επιχώσεων.

Αναμφίβολα, η ανασκαφική έρευνα θα διαφωτίσει περαιτέρω την εικόνα της χρήσης των σπηλαίων από τον άνθρωπο, ως προς το είδος και τη διάρκεια της, καθώς και τη σχέση της

με τη μεταβαλλόμενη στάθμη της λίμνης. Για τον σκοπό αυτό είναι απαραίτητο τα ανασκαφικά αποτελέσματα να συνδυαστούν με δεδομένα γεωλογικών και υδρολογικών μελετών σχετικά με τη διακύμανση της στάθμης της λίμνης στις διάφορες περιόδους. Σχετικές μελέτες που αφορούν στην αποξηραμένη λίμνη Maliq της Αλβανίας έδειξαν πως η περιοδική αυξομείωση της στάθμης της συνδέεται με σημαντικές κλιματικές αλλαγές που σημειώθηκαν στον μεσογειακό χώρο²⁸.

Η τεκμηρίωση της διαχρονικής χρήσης των σπηλαίων της περιοχής των Πρεσπών θα εμπλουτιστεί με νέα στοιχεία από τη συνέχιση της έρευνας της Εφορείας Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας, καθώς αναμένεται να εντοπιστούν περισσότερα σπήλαια με ίχνη ανθρώπινης δραστηριότητας, χερσαία ή παραλίμνια. Η διαπίστωση των σχέσεων μεταξύ

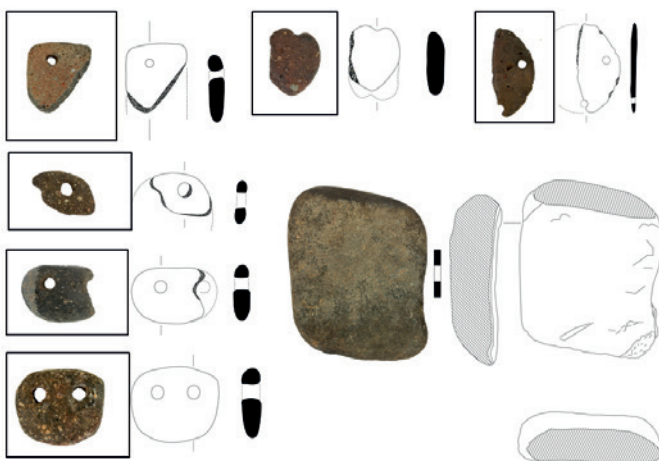
των προϊστορικών κατοίκων των σπηλαίων της Μεγάλης Πρέσπας και των προϊστορικών κοινοτήτων της ευρύτερης λεκάνης των Πρεσπών είναι σημαντική, ωστόσο δεν αποτελεί έκπληξη. Κοινά πολιτιστικά στοιχεία στις παρόχθιες περιοχές της λίμνης, που σήμερα ανήκουν σε τρία διαφορετικά κράτη, διαπιστώνονται και σε μεταγενέστερες περιόδους, μέχρι και σήμερα. Η λίμνη αποτέλεσε και αποτελεί κοινό ζωτικό χώρο. Για τον λόγο αυτό, θεωρούνται απαραίτητες οι διακρατικές συνεργασίες των ερευνητικών φορέων που δραστηριοποιούνται στην περιοχή, προκειμένου να συμπληρώσουν από κοινού μια ενιαία εικόνα του τόπου και του πολιτισμού που αναπτύχθηκε γύρω από τη λίμνη, στο πέρασμα του χρόνου (εικ. 10).

07
Κάτοψη του σπηλαίου
Ράκσανετς 3. Χαρτογράφηση
σπηλαίου: Μ. Μυτελέτης,
Μ. Κοντός, Χ. Μιχελάκη.

08
Άποψη του εσωτερικού
του σπηλαίου Ράκσανετς 3
(Φωτογραφικό Αρχείο ΕΠΣ).

09
Τμήματα χειροποίητων αγγείων
με διακόσμηση, πήλινα βάρη
και λίθινο εργαλείο
από τα σπήλαια της Μεγάλης
Πρέσπας (Φωτογραφικό
Αρχείο ΕΠΣ).

Σημειώσεις

- 1 Matzinger κ.ά. 2006.
- 2 Hollis / Stevenson 1997.
- 3 Albrecht / Wilke 2008.
- 4 Wagner / Wilke 2011, σ. 996.
- 5 Korkuti 1971, σ. 31–48.
- 6 Lera κ.ά. 2014.
- 7 Oberweiler κ.ά. 2014.
- 8 Βλ. ενδεικτικά Ψαρά 2001 και Γκέλου 2010.
- 9 Βλ. Πελεκανίδης 1960, σ. 108–134 και Μουτσόπουλος 1964, σ. 91–109. Επίσης, Ευγενίδου κ.ά. 2000, σ. 42–43, 55–58, 62–64.
- 10 Trpchevski 2017, σ. 32–77 και Ευγενίδου κ.ά. 2000, σ. 42–43, 55–58, 62–64.
- 11 Ευγενίδου κ.ά. 2000, σ. 42.
- 12 Ευγενίδου κ.ά. 2000, σ. 62.
- 13 Ευγενίδου κ.ά. 2000, σ. 55–56.
- 14 Ευγενίδου κ.ά. 2000, σ. 57.
- 15 Ευγενίδου κ.ά. 2000, σ. 50–53.
- 16 Κολιόπουλος 2009, Karadimou / Kontos 2020, σ. 237.
- 17 Σακελλαρίου 2014, σ. 90–91.
- 18 Βλ. Κολιόπουλος 2009, ο οποίος έχει μελετήσει επισταμένα και αποκαταστήσει γραφικά την αρχική μορφή του νοσοκομείου. Τελευταία έχει εκπονηθεί και ψηφιακό μοντέλο εικονικής και επαυξημένης πραγματικότητας βάσει της μελέτης του Γ. Κολιόπουλου (προσβάσιμο στη διεύθυνση <https://holywater.gr/νοσοκομείο-του-δσε-στο-βροντερό>).
- 19 Τέντα–Λατίφη 2011, σ. 176–177.
- 20 Βλ. Πετροχείλου κ.ά. 1977 και Πετροχείλου 1985, σ. 70–79. Η παλαιότερη αναφορά στα σπήλαια της Μεγάλης Πρέσπας βρίσκεται στα απομνημονεύματα του Α. Andreen, ο οποίος αναφέρει ότι κατά τη διάρκεια της Εξέγερσης του Προφήτη Ηλία–Μεταμορφώσεως (Εξέγερση του Ίλιντεν, Αύγουστος 1903), τέσσερις αντάρτες κρύφτηκαν σε σπηλιές κοντά στους Ψαράδες, αλλά τελικά εντοπίστηκαν από τους Τούρκους στρατιώτες. Βλ. Jalov / Stamenova 2005.
- 21 Krstić 2012. Σύμφωνα με πρόσφατη μελέτη που αφορά τη Μεγάλη Πρέσπα καταγράφεται μείωση της στάθμης κατά 8 μ. από το 1987, οφειλόμενη κυρίως σε κλιματικούς παράγοντες και στις απολήψεις επιφανειακών και υπόγειων υδάτων (Van der Schriek / Giannakopoulos 2017).
- 22 Καταγράφονται τα σπήλαια με τις τοπικές ονομασίες τους. Όσα σπήλαια ήταν ανώνυμα ονομάστηκαν συμβατικά με βάση τα πλησιέστερα τοπωνύμια.
- 23 Πελεκανίδης 1960, σ. 131–134 και Μουτσόπουλος 1964, σ. 87–90. Επίσης, Ευγενίδου κ.ά. 2000, σ. 53.
- 24 Τα αντίστοιχα βάρη που βρέθηκαν στους λιμναίους οικισμούς Maliq (στις φράσεις I και II, Νεότερη Νεολιθική–Χαλκολιθική) και Kallamas (φάση Νεότερης Νεολιθικής) συνδέθηκαν περισσότερο με την αλιεία παρά με την υφαντική. Βλ. Prendi 1966, σ. 259–260 και Lera κ.ά. 2009, σ. 705, εικ. 26. Αντίθετη άποψη διατυπώθηκε αργότερα από την Carole Cheval, βλ. Cheval 2012. Επίσης Lera κ.ά. 2012–2013, σ. 708, εικ. 32–34.
- 25 Prendi 1966.
- 26 Lera / Touchais 2007. Επίσης, Lera κ.ά. 2007–2008.
- 27 Ό.π., σημ. 7, σ. 83–89.
- 28 Fouache κ.ά. 2010.

Βιβλιογραφία

- Albrecht / Wilke 2008: Albrecht C. / Wilke T., «Ancient Lake Ohrid: Biodiversity and evolution», στο T. Wilke / R. Väinölä / Fr. Riedel (επιμ.), *Patterns and Processes of Speciation in Ancient Lakes. Proceedings of the Fourth Symposium on Speciation in Ancient Lakes, Berlin, Germany, September 4–8, 2006* (Hydrobiologia, 615), 2008, σ. 103–140.
- Γκέλου 2010: Γκέλου Α.Γ., «Η αρχαιολογική έρευνα στο νησάκι του Αγ. Αχιλλείου Πρεσπών από τη δεκαετία του 1960 ως σήμερα», *Μακεδονικά* 39/1 (2010), σ. 219–233.
- Cheval 2012: Cheval C., «Une utilisation des disques perforés en terre cuite: la série de Sovjan en Albanie méridionale», *Bulletin de la Société préhistorique française* 109 (2012), σ. 157–160.
- Ευγενίδου κ.ά. 2000: Ευγενίδου Δ. / Κανονίδης Ι. / Παπαζώτος Θ., *Τα μνημεία των Πρεσπών*, Υπουργείο Πολιτισμού – Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Αναλλοτριώσεων, 2000.
- Fouache κ.ά. 2010: Fouache E. / Desruelles St. / Magny M. / Bordon A. / Oberweiler C. / Coussot C. / Touchais G. / Lera P. / Lézube A.–M. / Fadin L. / Roger R., «Palaeogeographical reconstructions of Lake Maliq (Korça Basin, Albania) between 14,000 BP and 2000 BP», *Journal of Archaeological Science* 37 (2010), σ. 525–535.
- Hollis / Stevenson 1997: Hollis G.E. / Stevenson A.C., «The physical basis of the Lake Mikri Prespa systems: geology, climate, hydrology and water quality», στο A.J. Crivelli / G. Catsadorakis (επιμ.), *Lake Prespa, Northwestern Greece. A Unique Balkan Wetland. Developments in Hydrobiology*, τόμ. 122, Springer, Dordrecht 1997, σ. 1–19.
- Jalov / Stamenova 2005: Jalov A. / Stamenova M., «Historical data for karst Phenomena in the province of Macedonia, Greece (XVII–XX C.)», στο C. Petreas (επιμ.), *Proceedings of the 14th International Congress of Speleology, 21–28 August 2005, Kalamos, Hellas*, τόμ. 2, 2005, σ. 558–561 (διαθέσιμο στο https://digitalcommons.usf.edu/kip_talks/120).
- Κολιόπουλος 2009: Κολιόπουλος Γ., «Το νοσοκομείο του ΔΣΕ στην Πρέσπα. Ένα μνημείο της αντάρτικης αρχιτεκτονικής», *Αρχαιολογία* 11 (2009), σ. 207–212 (πλήρες κείμενο διαθέσιμο στο <https://greekcivilwar.wordpress.com/2016/05/12/gcw-177/>. Τελευταία προσπέλαση: Μάιος 2024).
- Karadimou / Kontos 2020: Karadimou A. / Kontos M., «Archaeology of Greek Civil War: contested memories and material traces in the landscapes of Western Macedonia, Greece. Preliminary results and perspectives of the research in a problematic field», στο C. Tejerizo–García (επιμ.), *Arqueología de la dictadura en Latinoamérica y Europa*, BAR Publishing, Oxford 2020, σ. 225–246.
- Korkuti 1971: Korkuti M., «Vendbanimi prehistorik i Trenit/ L'agglomération préhistorique de Tren», *Iliria* 1 (1971), σ. 31–48.
- Krstić 2012: Krstić S., «Environmental Changes in Lakes Catchments as a Trigger for Rapid Eutrophication – A Prespa Lake Case Study», στο T. Piacentini / E. Miccadei (επιμ.), *Studies on Environmental and Applied Geomorphology*, Rijeka Croatia 2012, σ. 63–118 (διαθέσιμο στο <http://dx.doi.org/10.5772/15222>).
- Lera / Touchais 2007: Lera P. / Touchais G., «Sovjan (Albanie)», *Bulletin de Correspondance Hellénique* 131 (2007), σ. 1050–1075.
- Lera κ.ά. 2007–2008: Lera P. / Touchais G. / Oberweiler C., «Ndihmesa e gërmimeve të Sovjanit për kronologjinë absolute në prehistorinë shqiptare», *Iliria* 33 (2007–2008) σ. 39–50.
- Lera κ.ά. 2009: Lera P. / Touchais G. / Oberweiler C. / Gori M., «Bassin de Korçë, Kallamas», *Bulletin de Correspondance Hellénique* 133/2 (2009), σ. 689–724.
- Lera κ.ά. 2012–2013: Lera P. / Touchais G. / Oberweiler C. με τη συνεργασία των Α. Boleti / C. Cheval / R. Christidou / M. Gori / T. Krapf / C. Revellat / R. Ruka, «Sovjan. Bassin de Korçë, Kallamas 2011», *Bulletin de Correspondance Hellénique* 136–137 (2012–2013), σ. 667–722.
- Lera κ.ά. 2014: Lera P. / Oikonomidis St. / Papayannis A. / Tsonos A., «The Greek–Albanian archaeological expedition at Prespa: 2009–2013. The most recent results», στο L. Përzhita / I. Gjipali / G. Hoxha (επιμ.), *Proceedings of the International Congress of Albanian Archaeological Studies – 65th Anniversary of Albanian Archaeology, Tirana, 21–22 November 2013*, Center of Albanian Studies, Institute of Archaeology, Botimet Albanologjike, Tirana 2014, σ. 153–173.
- Μουτσόπουλος 1964: Μουτσόπουλος Ν., *Εκκλησίες του Νομού Φλώρινης*, Θεσσαλονίκη 1964.
- Matzinger κ.ά. 2006: Matzinger A. / Jordanoski M. / Velianoska–Sarafiloska E. / Sturm M. / Müller B. / Wuest A., «Is Lake Prespa Jeopardizing the Ecosystem of Ancient Lake Ohrid?», *Hydrobiologia* 553 (2006), σ. 89–109.
- Oberweiler κ.ά. 2014: Oberweiler C. / Touchais G. / Lera P., «Les recherches franco–albanaises dans la région de Korçë: nouvelles données sur la chronologie absolue de la préhistoire albanaise», στο L. Përzhita / I. Gjipali / G. Hoxha (επιμ.), *Proceedings of the International Congress of Albanian Archaeological Studies – 65th Anniversary of Albanian Archaeology, Tirana, 21–22 November 2013*, Center of Albanian Studies, Institute of Archaeology, Botimet Albanologjike, Tirana 2014, σ. 83–92.
- Πελεκάνιδης 1960: Πελεκάνιδης Σ.Μ., *Βυζαντινά και μεταβυζαντινά μνημεία της Πρέσπας*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 1960.
- Πετροχείλου κ.ά. 1977: Πετροχείλου Α. / Θεολόγου Α. / Μοσχονά Γ. / Κιτσέλη Θ., «Σπηλαιολογικές Έρευνες στη Λίμνη Μεγάλη Πρέσπα Φλώρινας», *Δελτίον Ελληνικής Σπηλαιολογικής Εταιρείας* XIV/1 (1977), σ. 100–140.
- Πετροχείλου 1985: Πετροχείλου Α., *Τα σπήλαια της Ελλάδας*, Αθήνα 1985.
- Prendi 1966: Prendi F., «La civilisation préhistorique de Maliq», *Studia Albanica* 3/1 (1966), σ. 255–280.
- Σακελλαρίου 2014: Σακελλαρίου Ν., *Το Υγειονομικό του Δημοκρατικού Στρατού, Σύγχρονη Εποχή*, Αθήνα 2014.
- Τέντα–Λατίφη 2011: Τέντα–Λατίφη Κ., Πέτρος Σ. Κόκκαλης, *Βιογραφική Βιογραφία*, Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα 2011.
- Trpchevski 2017: Trpchevski G.P., «Τα ασκηταριά των Πρεσπών ως μνημεία λατρείας και τέχνης», αδημ. διδ. διατρ., ΑΠΘ, 2017 (πλήρες κείμενο στη διεύθυνση <https://ikee.lib.auth.gr/record/292235/files/GRI-2017-19589.pdf>, τελευταία προσπέλαση: Μάιος 2024).
- Van der Schriek / Giannakopoulos 2017: Van der Schriek T. / Giannakopoulos C., «Determining the causes for the dramatic recent fall of Lake Prespa (southwest Balkans)», *Hydrological Sciences Journal* 62/7 (2017), σ. 1131–1148. doi: 10.1080/02626667.2017.1309042.
- Wagner / Wilke 2011: Wagner B. / Wilke T., «Evolutionary and geological history of the Balkan lakes Ohrid and Prespa» (Πρόλογος), *Biogeosciences* 8 (2011), σ. 995–998.
- Fouache κ.ά. 2010: Fouache E. / Desruelles St. / Magny M. / Bordon A. / Oberweiler C. / Coussot C. / Touchais G. / Lera P. / Lézine A.–M. / Fadin L. / Roger R., «Palaeogeographical reconstructions of Lake Maliq (Korça Basin, Albania) between 14,000 BP and 2000 BP», *Journal of Archaeological Science* 37/3 (2010), σ. 525–535.
- Ψαρρά 2001: Ψαρρά Ε.Α., «Η αρχαιολογική έρευνα στην αρχαία Λύκα του Αγίου Αχιλλείου Φλώρινας», *ΑΕΜΘ* 13 (1999), 2001, σ. 597–610.